

Het noordelijk gevoel

Colofon

ISBN: 978 94 6365 772 3
1e druk, Atlas, 1998
6e druk, Elikser, 2025
© 2025, Gerrit Jan Zwier

Uitgeverij Elikser
Ossekop 4
8911 LE Leeuwarden
www.elikser.nl
Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra
Foto omslag; Gerrit Jan Zwier
Foto auteur: Dolph Kessler

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Het noordelijk gevoel

GERRIT JAN ZWIER

Inhoud

Inleiding	9
De Vlieland-symfonie	11
Zeehond in de pot	32
Het Wilde Westen van Denemarken	51
Kampvuren langs de poolcirkel	83
Aan de rand van IJsland	112
Land in de schemer	149
Lapland en verder	180
De witte toendra	219

Bij de zesde druk

Aangezien *Het noordelijk gevoel* al een tijdje niet meer (als boek) verkrijgbaar was, leek mij een nieuwe herdruk op zijn plaats. Daarmee hoop ik de lezer, die een zwak heeft voor de natuur en de bewoners van de hogere breedtegraden, een plezier te doen. Al is er soms sinds 1998, toen de eerste druk verscheen, wel iets veranderd in de afgelegen streken die hier worden beschreven, toch is ook veel hetzelfde gebleven.

Inleiding

Het stond voor mij al jaren vast dat ik deze bundel onder de titel *Het noordelijk gevoel* de wereld zou insturen. Die grijpt terug op wat ik in *Land van grote eenzaamheid* (1987), mijn eerste IJsland-boek, neerschreef: 'Ik had weer toegegeven aan het "noordelijk gevoel". Ik weet niet precies wat voor gevoel dat is. Het heeft te maken met een hang naar ruimte, naar eenzaamheid, naar zuiverheid misschien. Het lijkt op nostalgie, die ook nooit bevredigd kan worden.'

Sindsdien is er rond het woord 'gevoel' een struikgewas van nieuwe samenstellingen ontstaan. Het uit de reclame stammende Zwitserlevengevoel stond aan de wieg van vele bastaardkinderen, zoals Oranjegevoel en Ritzgevoel. Het al bestaande 'vakantiegevoel' splitste zich op in reisgevoel, eilandgevoel, vuurtorengevoel, Frieslandgevoel, Italië-gevoel, en wat niet al. In principe kun je aan elke topografische naam een gevoelslading meegeven; al is de inhoud vaag, toch kan men zich bij woorden als Jorwerd-gevoel of Nova Zembla-gevoel wel iets voorstellen.

Zo is het ook met het 'noordelijk gevoel'. Het begrip is zowel vaag als herkenbaar, zoals dat meestal gaat met gevoelens. Het is, lijkt me, een romantisch sentiment, maar dan zonder de geur van lavendel en bloeiende citroenbomen. Lieflijkheid is nu eenmaal geen kenmerk van de toendra's en de gletsjers van het noorden. Het bedoelde gevoel laat zich bijvoorbeeld betrappen in mijn beschrijving van een herfstig IJslands gletsjerdal: 'De wanden lijken beschilderd met geel, rood en oranje. Uit de wakken in het wolkendek valt licht dat door plassen en

beekjes weerkaatst wordt. Het witte veenpluis spiegelt zich in het stille water. Aan het eind van het dal lgt de gletsjer diep in zijn hol weggedoken. Uit de verte klinkt het mysterieuze geluid van de ijsduiker, als een kreet van gene zijde. Ik weet nu al dat ik met levenslang heimwee aan deze plek terug zal denken.'

Mijn hart springt op als ik in een verhaal van Bruce Chatwin de volgende zin lees: 'Hier genoten wij het avondmaal van gravlax, gerookte rendierfilet en bergbraambessen bij het flakkerend licht van de witte nachten dat tussen de berken door scheen.' Dan weet ik meteen dat hij ontvankelijk was voor die typisch noordelijke sfeer.

Al eens eerder, in mijn Lapland-boek *Een vlek op de toendra*, hield ik mijn fascinatie voor noordelijke streken tegen het licht. Dertig jaar na mijn eerste reis naar de Samen (Lappen) koesterde ik niet langer het beeld van mezelf als iemand die kwam binnenwaaien uit verre noordelijke streken. Dit keer ligt het accent op reizen die ik de afgelopen vier jaar heb gemaakt; niet alleen naar (andere delen van) Lapland, maar ook naar Noord-Canada, Groenland, IJsland en de Faerøer. Wat is er, nu ik de vijftig voorbij ben, nog over van mijn noordelijk gevoel? En welke gedaante heeft dit verlangen bij de reizigers die ik onderweg ontmoet en bij hen die er over hebben geschreven? De reis begint in het Waddengebied, bij Vlieland, waar de stem van het noorden in de branding en achter de duinen zachtjes naklinkt.

De Vlieland-symfonie

Ze staan er weer, de vaste bootkijkers: de man met de strohoed en de jongere man met het eeuwige gebreide mutsje op. Ze zitten er weer, de oude mannen op het bankje voor het VVV-kantoor. Zelfs in het hoogseizoen, wanneer de boot drie keer daags de badgasten aan land zet, slaan zij geen aankomst over. Zij herinneren mij altijd aan afgelegen noordelijke eilanden, waar de nieuwkomer ook door een ontvangstcomité, van bejaarde en werkeloze dorpelingen wordt gekeurd.

Op Vlieland zeggen ze graag dat de scheiding der geesten zich op de kade van Harlingen voltrekt: de druktemakers gaan naar Terschelling, de rustzoekers kiezen voor Vlieland. Op Terschelling is niet iedereen gelukkig met deze gang van zaken. Dat men de Vlielandse mening deelt is op zich al opmerkelijk. Van oudsher kijkt men tussen Brandaris en Bosplaat een beetje neer op de bewoners van het buureiland, die kortweg 'geiten' worden genoemd. Ook in deze tijd lokt het woord 'Vlieland' vaak een ironische reactie uit. Wie op Terschelling uit de gratie ligt, kan zich maar beter op Vlieland vestigen. Dat is een ballingsoord, een 'missiegebied', beweert strandjutter Hessel Wiegman, die er met zijn lange golvende zwarte haar en pretogen uitziet als Molière, of beter: als kapitein Haak. Tijdens een ritje met zijn jeep op de Noordsvaarder haalt hij herinneringen op aan de overhemden, teddyberen en sigaretten die hij heeft geborgen. Helaas, de tijden van kisten wijn en vaten whisky daterden uit de tijd van zijn vader en grootvader. Ooit sleepte hij op Rottumerplaat een eiken balk naar zijn vlet, al had

hij nog geen idee hoe hij die op Terschelling moest krijgen. ‘Weet je, Hessel,’ zei zijn maat, ‘de economische waarde van een produkt wordt door de plaats bepaald.’ De jutter liet de balk meteen in het zand ploffen: hij had onmiddellijk de juistheid van deze woorden ingezien. Lachend verhaalt hij van zijn grootmoeder die de witte bonen, die hij eens op het strand had verzameld, maar niet gaar kon krijgen. Pas later kwam aan het licht dat zelfs gekookte ‘ongebrande koffiebonen’ oneetbaar zijn. Over Vlieland vertelt hij nog een onthullende anekdote; toen hij daar als jongen eens een kijkje wilde nemen, zei grootmoeder verbaasd: ‘Vlieland, wat moet je daar nou doen?!’

Maar toch, het valt niet te ontkennen: die tweedeling op de Harlinger kade is geen Vlielands bakerpraatje.

Auto’s worden op Vlieland niet toegelaten. Een mooie regeling, die de rust op het eiland ten goede komt, zeggen de Vlielanders. De regeling zorgt er tevens voor dat de bewoners, die dol zijn op autorijden, niet op de anderhalve autoweg, die het eiland rijk is, in de file hoeven te staan. Het Vlielandse autobezit ligt zelfs hoger dan het landelijke gemiddelde.

Vele Terschellingers zijn jaloers op het gunstige Vlielandse imago. Foto’s in de krant van jongens die voor hun tent op een krat bier zitten en stoer de fles heffen, hebben zij nu vaak genoeg gezien. Aan hun voeten staat de onvermijdelijke ghettoblaster die de dreun van de branding vervangt. De jongens spelen graag ‘dopje-dopje’: wie met een dopje een volle bierfles raakt, moet die meteen opdrinken. Op bewolkte dagen is Midsland het domein van ‘hossende, drinkende en explosief boerende jongeren’, luidt een typerende zin uit een krantenbericht. Elke zomer weer steekt het jonge kampeervolk in groten

getale de Waddenzee over naar het eiland van de monnik Brandaan, die achter de kim het 'gelukzalige eiland' hoopte te vinden. Voor hen heeft het verblijf het karakter van een initiatie, waarbij ze op luidruchtige wijze het schemerland tussen jongen en man hopen te overbruggen.

Maar ook op Vlieland doken de afgelopen jaren de biljetten van het zogenaamde 'Lik-op-stuk-beleid' op. Die spreken een ondubbelzinnige taal. 'Welkom op ons eiland,' luidt de aanhef. 'Uiteraard kom je niet alleen voor de bloemetjes en de vogeltjes. Uitgaan, dansen en wat drinken horen er bij.' Na dit gemoedelijke begin wordt er opeens een andere toon aangeslagen: 'Maar dat de terugtocht uit disco of café vaak met enorme herrie gebeurt, dat er op onze voetpaden en in onze tuinen gepiest en gekotst wordt, dat er vernielingen aangericht worden en dat er fietsen en andere spullen gestolen worden, dat maakt ons woedend.'

Bewoners in de Dorpsstraat klagen steen en been over het nachtelijke discolawaai; volgens hen gaat Vlieland de foute kant uit van het rock 'n roll-eiland Terschelling. Kenmerkend voor het zomerse Vlieland is niet alleen de geur van kamperfoelie, maar ook de klaagzang die uit vele kelen opstijgt. De middenstand is natuurlijk van mening dat veel te weinig gasten de weg naar het eiland weten te vinden. In de kampwinkel op Stortemelk mopperen oudere kampeerders over het 'enorme aantal' huilbaby's en mountain bikes rond hun tenten. Op het VVV-kantoor vang ik toevallig de woorden op van de chef die aan een badgast uitlegt hoe op Vlieland de vork in de steel zit: 'Alleen bij rouwen en trouwen bestaat hier nog saamhorigheid. Hoe rijker een gemeenschap wordt, hoe meer het sociale element wegvalt.'

Wat betreft het kabaal van straaljagers heeft Terschelling een voorsprong op Vlieland genomen. Er vallen tegenwoordig geen oefenbommen meer op de Noordsvaarder. De Vlielanders wensen de militairen echter geen strobreed in de weg te leggen. Naast toerisme vormt Defensie voor hen een belangrijke inkomstenbron. Vandaar dat de plaatselijke VVD-voorman en fietsenverhuurder Jan Houter, die zichzelf Jan van Vlieland noemt, zijn schouders ophaalt over protesten tegen de geluidsoverlast. 'Je hoort wel eens een boem,' zei hij in de *Leeuwarder Courant*, 'en er rinkelt wel eens een ruitje, maar wat geeft dat?' Volgens hem wordt Vlieland door de straaljagerij nog aantrekkelijker: toeristen gaan graag op een duintop zitten om naar het spektakel in de lucht te kijken.

In het hoogseizoen breidt de duizendkoppige bevolking van Vlieland zich met een veelvoud uit. Lijkt het eiland dan op een Belgische striptekening, waarbij wandelaars, joggers, fietsers, ruiters, zwemmers, surfers, zeilers en kajakkers elkaar de ruimte betwisten? Nee, dat valt mee. Dankzij het gedrag van inwoners en toeristen heb je nooit het idee dat je op elkaars tenen staat. De Vlielanders komen door de week het dorp nauwelijks uit; alleen op zondag rijden ze graag over de wadweg naar het Posthuys aan de andere kant van het eiland. En de badgasten verzamelen zich bij zonnig weer in wigvormige concentraties bij de duinovergangen. De rest van het eiland ligt er dan nagenoeg verlaten bij.

Eerst kwamen Ameland en Terschelling, daarna Vlieland. Als kind logeerde ik bijna elke zomer onder het rietgedekte dak van Hotel Excelsior, bij Nes op Ameland. Het fraaie en mooi gelegen gebouw is inmiddels van de aard-

bodem verdwenen; niet de eigen cultuurhistorie, maar hun toekomst als kuureiland naar Duits model houdt de eilanders bezig. Bij wijze van afwisseling huurden mijn ouders eens een paar kamers bij een boer op de oostkant van Terschelling. Sindsdien is voor mij het begrip 'vakantie' onlosmakelijk verbonden met de smaak van een zoute huid en het knerpende geluid van schelpen onder fietsbanden. Als zestienjarige kwam ik voor het eerst op Vlieland. Samen met een klasgenoot en zijn ouders. Elke zomer kampeerden zij zes weken lang in de duinen. Geregeld nam de vader een emmer platvis mee uit de haven die met eindeloos geduld op een primus werd gebakken. Hij wist veel van vogels, zijn zoon van schelpen. Ik heb veel van hen geleerd. Ik zie de vader, die al lang dood is, nog vaak lopen in het duin naast het witte lint van het schelpenpad dat de wadweg met camping Lange Paal verbindt. Hij houdt het hoofd geheven, luisterend naar de verre roep van een wulp of goudplevier.

Later verdiende ik als werkstudent de kost op kampeerterrein Stortemelk. Weer stond ik een zomer lang met mijn tent aan de bosrand. Gelukkige dagen, die sprekend op elkaar leken, maar waarbinnen ik mij geborgen voelde. Het eiland is sinds die tijd weinig veranderd. Goed, het dorp heeft er een nieuwbouwwijkje bij, het haventje is flink uitgedijd en tegenover het Strandhotel aan de Badweg heeft zich een nieuw hotel in de duinen ingegraven. Daar valt mee te leven. De prachtige tuintjes aan de waddijk, met hun vruchtbomen, groentebedden, bloemen en kleinvee, liggen er nog in hun oude glorie bij. Het knusse, intieme karakter van het landschap is onaangetast gebleven.

'Raak je niet op het eiland uitgekeken?' Die vraag wordt mij wel eens gesteld. 'Je hebt hier in twee dagen

alles gezien', klaagde een dame tegen mij, die zich zorgen maakte over wat ze de resterende twaalf vakantie-dagen nog moest uitvoeren. Nee, de zee, de wadbaaien en de zwermen vogels op het slik vervelen mij nooit. Dick Hillenius, de bioloog, heeft het waddenlandschap eens vergeleken met een imposant kunstwerk, een kathedraal, een symfonie. Het luisteren naar het eeuwige ademen van de zee en het kijken naar het wisselende spel van lijnen en kleuren schenkt esthetisch genot. Ik kom helemaal niet naar Vlieland om iets nieuws te ontdekken; ik hoop er steeds hetzelfde terug te vinden.

Elke dag voltrekt zich op Vlieland een ritueel dat vooral door ouderen wordt gevolgd. Gehuld in een badjas slaan zij 's ochtends de deur van het vakantiehuisje achter zich dicht en zetten koers naar het strand. Het maakt niet uit of de zon schijnt of dat de regen neervlaagt. Op het strand wordt de kleding bij de vloedlijn neergelegd en schrijdt men naar de branding. De één wandelt onverstoorbaar rechtdoor en begint te zwemmen. Een ander schept handenvol zeewater over zich heen en gaat dan kopje-onder. Lang duurt het bad niet, hooguit tien minuten. Zou je vragen waar dit onprettige ritueel goed voor is, dan luidt het antwoord: een duik in zee is goed voor je gezondheid. Door het koude water wordt het lichaam gehard. Zeelucht is al goed voor een mens, maar het geregeld baden in zee verbetert je conditie nog meer.

Het geloof in de heilzame werking van zeewater dateert uit de achttiende eeuw. In *Het verlangen naar de kust* staat de historicus Alain Corbin uitvoerig stil bij de wisselende kijk op de zee en de kust. Aan de kust zou de stedeling eetlust en slaap vinden; de ontembare kracht van de zee zou in hem overvloeien. Men ontvluchtte de stad, met haar luxe en kwalijke dampen, en liet zich door

de golven omarmen. Wie zijn er gezonder dan vissers? Niet voor niets leven er op de noordelijke eilanden zoveel krasse bejaarden! Hoe kouder de zee, hoe gezonder het volk.

De zee moest ook wel een heilzame werking op het lichaam hebben, want zout was toch een probaat middel tegen bederf?

De artsen bevalen de kuurders aan in alle vroegte of kort voor zonsondergang een bad te nemen. Zonder vrees diende je de zee in te lopen. Niet alleen was het normaal een zeebad te nemen, maar ook om een flinke slok zeewater te drinken, zowel voor als na het bad. Op de Duitse kuureilanden houdt men nog steeds vast aan deze praktijk.

Het enige dorp op het eiland heet heel nadrukkelijk Oost-Vlieland. Want ooit was er een West-Vlieland, dat sprekend op het huidige dorp leek: drie evenwijdige straten langs een duinenrij. Alleen waren de huizen met stro of riet bedekt. In de Middeleeuwen telde West-Vlieland niet alleen een kerk, een school, een raadhuis, een traankokerij, een armenhuis en een molen, maar ook een bierbrouwerij, twee herbergen en een galg. Een haven was er niet; een vuur op het hoogste duin moest de schepen voor stranding behoeden. Rond 1736 verdwenen de laatste huizen in de golven. Het dorpswapen, een dorre boom in kale aarde, symboliseert heel treffend het lot van de nederzetting.

Stuwt de noordwesterstorm het water dagenlang vanaf IJsland de Waddenzee in, dan wordt de Dorpsstraat afgesloten door balken neer te laten in de uitgespaarde opening (coupure) van de waddijk; bijna elke winter gebeurt dat wel een keer, meestal te laat om de kelders droog te

houden. Ondanks de overdaad aan cafés en hotels lijkt de door bomen beschaduwde Dorpsstraat nog steeds op de straat die op oude ansichtkaarten staat afgebeeld. Uit een misplaatst gevoel van historisch bewustzijn heeft de gemeente alle ‘gloppen’ (stegen) in het dorp een naam gegeven. Zo hebben we nu het Rijk IJesz. glop (‘Rijk IJesz. was een op Vlieland wonende commandeur, die ook ter walvisvangst ging’) en het Albert Kikkertglop (‘Albert Kikkert, een rasechte Vlielanders, werd in 1814 benoemd tot gouverneur-generaal van Curaçao, Aruba en Bonaire’). Om de nostalgie van de toeristen te bevredigen, zijn de Vlielanders er toe overgegaan hun winkels en eethuizen ‘oud-Hollandse’ namen te geven; met het dwaze gevolg dat splinternieuwe zaken nu namen dragen als het Backhuys, de Seepinck, Hotel Seeduyn, de Herbergh van Flielant en De Lickebaert.

Dan denk ik onwillekeurig aan het commentaar van de mediaevist Herman Pleij die eens ergens op het ijs een tentje met het opschrift ‘Coek en Sopie’ aantrof: ‘Zo zullen ze dat wel in de Middeleeuwen gespeld hebben, zie je de exploitant denken.’

Wie bij de vaste gasten en de eigenaars van vakantiehuisjes zijn oor te luisteren legt, hoort iets over de schaduwkant van het eiland. Een koor van boze stemmen somt de Vlielandse kwalen op.

‘Dit is een oord van middenstanders, waar geldzucht de belangrijkste drijfveer is.’

‘Vlieland lijkt op een woonwagenkamp, een kleine, vrijgevochten gemeenschap die van elke mug een olifant maakt.’

‘Vlieland is als een derderangs operette, met een slechte plot en platte karakters.’

‘Wat kun je verwachten van een eiland waar de cultuur wordt behartigd door slagers en fietsenmakers?’

‘Bij een gemeenschap, die alleen van het toerisme leeft, grijpen corruptie en degeneratie om zich heen.’

‘Op Vlieland word ik voor mijn huisje drie keer aangeslagen: in de onroerend goed-, de forensen- en de toeristenbelasting.’

‘De politici van Vlieland waren vroeger winkeliers, met een witte jas aan en een potlood achter het oor.’

‘Dit is altijd een tweesterreneiland geweest.’

De echte historie van het eiland komt in het Tromp's Huys tot leven. Scheepsjournalen en voorwerpen herinneren aan de tijd van de walvisvaart en de ontdekkingsreizen. De Vlielandse commandeur Willem de Vlamingh doorkruiste niet alleen de wateren rond Spitsbergen, maar bevoer ook de zuidelijke oceanen. Hij zou vooral bekend worden door de reis die hij in 1696 en 1697 ondernam en die hem via Tristan da Cunha, Kaap de Goede Hoop en Nieuw-Amsterdam naar de onbekende westkust van Australië ('Zuidland') zou brengen. De al genoemde Rijk IJzesz. gaf zijn naam aan enige eilandjes voor de oostkust van Spitsbergen.

Op Terschelling halen ze hun schouders op over deze twee Vlielanders. Zij hebben immers Willem Barentsz. De vierhonderdjarige herdenking van diens rampzalige reis werd met liefde over twee jaar uitgesmeerd - heenreis plus overwintering plus terugreis. In het museum, uiteraard 't Behouden Huys geheten, hing men de beroemde schoolplaat op van met bontmutsen getooide mannen die met musketten en speren een ijsbeer aanvalen. Het Behouden Huys zelf, voorzien van de beroemde regenton, verrees in het duingebied achter Oosterend.

Barentsz' bijnaam - 'Columbus van het Noorden' - werd weer van stal gehaald. Erg overdreven, want hij ontdekte weliswaar Spitsbergen en Bereneiland, en hij zette Zwarte Hoek, IJshaven, Waaigat en Kaap Troost op de kaart, maar het belang van die buitenplaatsen zinkt in het niet in vergelijking met de ontdekking van de Nieuwe Wereld. Skylge herdoopte zich zelfs in 'Nova Zembla van Nederland', een naam die men later haastig weer liet schieten. Want Nova Zembla heeft de toerist niets te bieden, zoals Hendrik Tollens al beseftte:

*'Hier heeft de wintervorst zijn zetel opgeslagen!
Hier is zijn erf, zijn rijk! hier zijn geen lentedagen.'*

Ineens was er ook een Barentsz-brandewijn op de markt, natuurlijk gestookt van de onvermijdelijke cranberry. 'Aan deze held dragen wij dit oeroude eilander drankje op,' liet de distillateur weten. Hoe oud is oeroud? Het staat in ieder geval vast dat Barentsz er zelf nooit een slok van geproefd heeft. De cranberry spoelde pas in de negentiende eeuw op Terschelling aan.

In het herdenkingsjaar 1997 werd ik bij West ingehaald door een hondenslee. Een span husky's trok een slee op luchtbanden.

Ja, zo kan die wel weer, dacht ik. Wat een aanstellerij! Wat een vergeefse moeite om mij ervan te overtuigen dat niet Vlieland maar Terschelling de springplank is naar het Hoge Noorden.

In de historie van alle waddeneilanden valt veel gemeenschappelijks te ontdekken. Niet alleen in die van de Nederlandse, maar ook in die van de Duitse en Deense. De springvloeden en overstromingen zingen overal het-